

Література

1. Константинов Н.А. Состояние народного образования и школы в капиталистических странах в середине XX века / Н.А. Константинов, Е.Н. Медынский, М.Ф. Шабаева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.detskiysad.ru/.../ped118.html>.
2. Образование и учеба в США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.yastudent.ru/.../2/.../2508.html>.
3. Система образования в США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.narcom.ru./publ/info/535>.
4. Система образования США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ru.wikipedia.org/.../Система_образования_США.
5. США – страна безграничных возможностей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.us.itec-group.ru>.
6. Частные школы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.college-training.ru>.
7. Школа: происхождение видов. – Washington ProFile 25.08.2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ro1.ru/news/.../01_016.htm.
8. Education in the United States [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://en.wikipedia.org/.../Education_in_the_United_States.
9. High school. United States [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.en.wikipedia.org/wiki/High_school#United_States.
10. Secondary education in the United States http://www.en.wikipedia.org/.../Secondary_education_in_the_United_States.

ДЕНИСЕНКО Я.В.

СТАНОВЛЕННЯ ГЕОГРАФІЇ ЯК НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА ВИЩОЇ ШКОЛИ (ДРУГА ПОЛ. ХІХ СТ. – ПОЧ. ХХ СТ.)

Сучасна українська наука та освіта є продуктом тривалого й неоднозначного процесу їх розвитку. Історія розвитку того чи іншого регіону завжди тісно пов'язана з географічними дослідженнями даної території. Враховуючи велике значення географічних досліджень, насамперед для розробки засад регіональної політики пошуку механізмів стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів, підвищення якості життя населення та раціонального природокористування, є сенс приділити особливу увагу історії розвитку географічної науки та її впливу на розвиток суспільства.

Дослідження географічної освіти частково відображено в працях: Л.Д. Божко (розвиток географії на Слобожанщині) [1]; М.І. Дмитрієв (розвиток геоморфології в Харківському університеті) [2]; Г.П. Дубинський (викладання курсу метеорології з моменту заснування університету) [3]; В.Л. Віленкін (історія розвитку різних напрямів географічної науки) [4].

Мета статті – проаналізувати динаміку розвитку географії як навчального предмета у вищій школі (друга пол. ХІХ ст. – поч. ХХ ст.).

З самого дня заснування університету географію як навчальну дисципліну викладали на кафедрі історії, статистики та географії Російської держави; кафедри всесвітньої історії, статистики та географії відділення словесних наук [5].

Першим університетським статутом на відділенні фізичних і математичних наук передбачалося створення дев'яти кафедр, зокрема кафедри теорети-

чної і дослідної фізики та кафедри астрономії. Саме на цих кафедрах з самого початку існування університету викладалися дисципліни, які сьогодні є профільними на кафедрі фізичної географії та картографії.

Так, на кафедрі теоретичної та дослідної фізики починає розвиватись метеорологія. Першим викладачем став завідувач кафедри **А.І. Стойкович**, У 1813 р. вийшла книжка “Начальные основания физической географии Афанасия Стойковича”, в якій він зазначав: “Поскольку физика исследует причины всех явлений земного шара, называется она физическим землеписанием, физической географией, физикою земного шара” [6].

Після А.І. Стойковича з 1813 до 1841 р. курс метеорології викладав професор **В.С. Камлішинський**. В галузі метеорології найбільш відомими є його праці, присвячені атмосферній волозі. Вони свідчать, що В.С. Камлішинський був носієм передових ідей у метеорології.

З 1835 р. на кафедрі фізики і фізичної географії починає працювати професор **В.І. Лапшин**. З його діяльністю пов’язані перші в Харкові регіональні метеорологічні спостереження. На основі зібраних матеріалів у 1851 р. було надруковано працю “Несколько климатических данных, относящихся к городу Харкова” – одну з перших праць про клімат Харкова. У 1855 р. з’явилася праця “О климате Харьковской губернии” [7]. Названі праці дають підстави вважати В.І. Лапшина піонером кліматографічних описів в Україні. Саме він розробив проект, який дав змогу у 1859 р. вперше здійснити електричне освітлення деяких вулиць та площ Харкова.

Імператор Олександр 18 червня 1863 р. підписав новий університетський статут, де вперше на фізико-математичному факультеті виокремлено самостійну кафедру фізичної географії.

З 1863 р. на кафедрі фізичної географії почав працювати **Ю.І. Морозов**. Він викладав виключно фізичну географію й метеорологію (геофізика, статистика і динаміка атмосфери земний магнетизм) на кафедрі фізичної географії. Під його керівництвом проводились метеорологічні спостереження, звіти про які друкувались у “Харьковских губернских ведомостях”. Також Ю.І. Морозов проводив велику наукову роботу з вивченням клімату міста Харкова і Харківської губернії.

За університетським статутом 1863 р. геологію й палеонтологію було відокремлено від мінералогії й створено окрему кафедру, першим професором якої був учень Н.Д. Борисяка – **І.Ф. Леваковський** [8].

Він перший написав “Курс геології” – вітчизняний підручник для студентів, в основу якого було покладено безпосередні спостереження вченого під час мандрівок країною [9].

Провівши огляд праць, М.І. Дмитрієв показав, що І.Ф. Леваковський зробив свого часу великий внесок у геоморфологію України. Як геолог він у своїх працях не тільки торкався окремих питань з геоморфології, але й написав кілька геоморфологічних праць. І.Ф. Леваковський, на думку М.І. Дмитрієва, обґрунтував необхідність історичного підходу до вивчення долинного ландшафту й показав, що вік рельєфу території України – стародавній. І це його велика заслуга [1].

Університетський статут 1863 р. сприяв виникненню геологічного кабінету при університеті. Для початку уже були деякі матеріали, частину прид-

бали, а найголовніші – зібрані професорами Криницьким, Калиниченко, Н.Д. Борисяком і самим І.Ф. Леваковським.

Оцінюючи діяльність І.Ф. Леваковського, можна з повною визначеністю стверджувати, що він разом з Н.Д. Борисяком став засновником наукової школи Харківських геологів.

Послідовником І.Ф. Леваковського став О.В. Гуров, який вивчав геологію півдня Росії, а саме Харківської, Дніпропетровської, Полтавської, Курської та Воронежської губерній і областей. Він дав першу геоморфологічну характеристику лівобережного Середньодніпров'я, в якій порушив і частково вирішив цілий ряд важливих питань морфогенезу цієї території; детально дослідив геологічну будову Донецького кам'яновугільного басейну і Дніпровської гранітогейсової площі, при цьому він торкався сфери прикладної геології. І.Ф. Леваковський брав участь у розвідках кам'яного вугілля, кам'яної солі, залізної руди тощо.

Педагогічна діяльність О.В. Гурова виражена не тільки в читанні лекції геології, палеонтології, а й у звичайних лабораторних практичних заняттях зі студентами, керівництві спеціальними роботами в геологічному кабінеті, організації студентських геологічних екскурсій наприклад до Дніпропетровської області (давні кристалічні породи), Криворізького рудного району, Бахмутського району, Донецького басейну (кам'яновугільні шахти), а також на Кавказ.

У 1871 р. на кафедрі фізичної географії обов'язкових предметів було введено порівняльну географію. Цей курс доручили читати В.К. Надлеру.

З 1879 р. на всіх відділеннях астрономії та геодезії їх викладав приват-доцент **Г.В. Левицький**. Його основні наукові праці в галузі топографії присвячені обробці даних барометричного нівелювання.

У серпні 1884 р. Імператором було затверджено новий статут. До існуючих кафедр додали ще одну – географії і етнографії. Посада цієї кафедри залишалася вакантною впродовж п'яти років, до призначення на неї професора А.Н. Краснова.

На кафедрі фізики і фізичної географії з 1889 р. **М.Д. Пильчиков** читав курс метеорології. Він займався вивченням земного магнетизму, атмосферного струму та інших розділів метеорології. Завдяки його зусиллям було засновано метеорологічну станцію, а при фізичному кабінеті університетів – магнітно-метеорологічне відділення [10]. Постійні наукові спостереження привели М.Д. Пильчикова до відкриття спектральної організації світла, розсіяного земною атмосферою. Він сконструював диференціальний ареометр, термостат-барометр, іонометр та багато інших приладів

М.П. Косач відіграв велику роль в організації мережі метеостанції Харківської губернії, запропонував електричний термограф оригінальної конструкції, а також розробив інтегратор сили вітру з неперервним записом і теорію теплових коливань у ґрунті циклону.

В той же час, коли в університеті працювали М.Д. Пильчиков та М.П. Косач, почалася викладацька та наукова діяльність Д.К. Педаєва, який у 1912 р. вперше в Харкові організував кулепілотні і зондові спостереження. Харківські кулі-зонди підіймалися до рекордної на той час висоти 22 км, де було зафіксовано найбільш низьку температуру в стратосфері -75°C , є засновником першого в Україні щоденного синоптичного бюлетеня.

З 1889 р. на кафедрі географії і етнографії починає свою працю А.М. Краснов. З самого початку взявся за організацію географічного кабінету й бібліотеки при ньому. Намагаючись поставити викладання географії на високий рівень, він створив студентський гурток, організував студентські екскурсії, вводив їх у викладання географії як вид педагогічної діяльності.

Концепція А.М. Краснова про землезнавство (географію) як науку стала основою його курсу лекцій з землезнавства. Він спирався не тільки на свої дослідження, а й на той історичний матеріал, що стосувався розвитку географії; критично розглядав усі тогочасні погляди вчених Європи та Америки. Його оцінка цих поглядів багато в чому збігалася з оцінкою Д.М. Анучина, який перший у Росії ще у 1885 р. дав у своїх лекціях узагальнювальну картину розвитку землезнавства та аналіз тогочасних теорій і поглядів учених західної Європи.

У 1895–1899 рр. вийшов його лекційний курс “Основи землезнавства”, це був перший курс фізичної географії, у якому викладено новий підхід до цього предмета як наукової й навчальної дисципліни в університетах [11]. А.М. Краснов зараховував до інтеграційних факторів, які становлять цілісність географічної території, складний географічний комплекс, який не визначав до того жоден учений – дослідник природи.

З 1908 р. на кафедрі географії та етнографії почав працювати приват-доцентом А.Л. Рейнгард. В коло його наукових інтересів входили сучасні й стародавні зледеніння, геоморфологія, четвертинна геологія тощо, А.Л. Рейнгард визначив висоту снігової лінії в басейнах ряду річок, склав карту снігової лінії усього Кавказу, в якій виділив дві групи з 23 областей [12].

А.Л. Рейнгард був великим прихильником картографії. Під його керівництвом студенти практичних заняттях з географії будували картографічні сітки в різних проекціях, знайомилися зі складанням та викреслюванням географічних карт. Ряд його робіт супроводжувався складанням на кафедрі карт [13].

У 1914 р. після А.М. Краснова кафедру географії та етнографії очолив професор О.А. Івановський. Він підготував узагальнювальну працю “Об антропологическом составе населения России” (1904), за яку Імператорське Російське географічне товариство присудило йому Велику золоту медаль, та “Население земного шара. Опыт антропологической классификации”.

Політичні події 1917 і наступних років привели до глибоких змін у житті Харківського університету. Однак, незважаючи на труднощі та негаразди, у цей складний період колектив університету продовжував працювати як у навчальній, так і в науковій сферах. Саме в 1917 р. астрономічна обсерваторія одержала з Пулково прилад для астрофотограм, замовлений ще в 1914 р. Було проведено дослідження верхніх шарів атмосфери, спостереження за Місяцем перед його затемненням тощо; опубліковано 8 і 9-й випуски “Publications de l’Observatoire Astronomique de l’Universite de Kharkow”. Магнітно-метеорологічний кабінет підбив підсумки своїх спостережень за 25 років, що дало змогу вивести середні багаторічні величини й одержати важливі дані.

У цей час працював професор О.С. Федоровський, який написав “Географический очерк Харьковской губернии”. О.С. Федоровський присвятив своє життя популяризації історії й географії нашого краю. В одній з перших його праць, виданих у 1914 р. “Землетрясение в Купянском уезде 8.03.1913 г.”, описано унікальне для наших місць стихійне явище.

У 1915 р. О.С. Федоровський опублікував брошуру “К истории города Харькова”, в якій навів невідомі раніше матеріали – план Харкова і гравюру його центральної частини.

Висновки. Отже, проведене дослідження засвідчило, що географічні дисципліни почали викладати на поч. ХІХ ст., а саме географія як наука виникла у другій пол. ХІХ ст. Забезпечення викладання географічних дисциплін залежало від: 1) педагогічної майстерності й компетентності викладачів; 2) підготовки ними навчального методичного матеріалу з географічних курсів (І.Ф. Леваковським, О.В. Гуровим, А.М. Красновим, О.С. Федоровським).

Література

1. Божко Л.Д. Історіографія географічних досліджень на Харківщині / Л.Д. Божко // Історія та географія : зб. наук пр. ; Харк держ. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. – Х., 2003 – Вип. 13.
2. Дмитриев Н.И. Геоморфология в Харьковском университете / Н.И. Дмитриев // Труды геогр. факультета. – ХГУ. – 1955. – Т. 2.
3. Дубинский Г.П. Метеорология и климатология в Харьковском университете / Г.П. Дубинский // Ученые записки ХГУ. – 1955. – Т. 56. Труды геогр. факультета. – Т. 2.
4. Виленкин В.Л. Замечательные географы – наши земляки / В.Л. Виленкин // Материалы Харьковского отдела Географического общества Украины. – Х. : Изд. ХГУ, 1970. – Вип. 8.
5. Холанський М.Г. Опыт историко-филологического факультета императорского Харьковского университета / М.Г. Холанський. – Х. : Изд. Харьк. ун-та, 1883.
6. Начальные основания физической географии Афанасия Стойковича. – Харьков, 1813.
7. Лапшин В.И. О климате Харьковской губернии / В.И. Лапшин // Вестник импер. Русского геогр. общества. – СПб., – 1855. – Кн. IV.
8. Бокототей В.В. Формирование научной школы геологов Харьковского университета (ХІХ–ХХ в) / В.В. Бокототей // Геологический журнал. – 1994. – № 3.
9. Леваковський І.Ф. Курс геології / І.Ф. Леваковський. – Харьков, 1861–1864. – Вип. 1–4.
10. Демченко М.А. Физическая география СССР в Харьковском университете / М.А. Демченко // Ученые записки ХГУ. – 1955. – Т. 56. Труды геогр. ф-та. – Т. 2.
11. Краснов А.Н. Основы земледения / А.Н. Краснов. – Харьков, 1895. – Вип. I. История картографии, форма земли, распределение суши и ее строение; Вип. II. Атмосфера, ее действие на сушу и море, климаты суши и явления на море, ею создаваемые.
12. Рейнгард А.Л. К вопросу о делении Кавказа на морфологические области / А.Л. Рейнгард // Изв. Кавказского отдела Русского геогр. общества. – 1917. – Т. 26. – № 2–3.
13. Левицький І.Ю. Два століття пізнаємо Землю: з її історії кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна / І.Ю. Левицький, А.М. Байназаров. – Харків : ХНУ, 2005.

ІВАНЧЕНКО Є.А.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА СИСТЕМА ІНТЕГРАТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

Сучасна ринкова економіка висуває нові вимоги до професійних кадрів, як-от: участь у розвитку виробництва практично на кожній посаді, забезпечення якості технологічно складної продукції, що швидко змінюється за своїми характеристиками, стримання зростання собівартості виробів шляхом удосконалення методів виробництва та зниження витрат тощо.